

TASHQI IQTISODIY FAOLIYATDA EKSPORT VA IMPORT AMALIYOTLARI

Misirov Asliddin Mamasobirovich,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Buxgalteriya hisobi kafedrasasi assistenti.

misirovasliddin@gmail.com

Bahodirova Madinabonu Ixtiyor qizi,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi.

bahodirovamarinabonu4@gmail.com

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
Qabul qilindi: 12-yanvar 2026-yil Tasdiqlandi: 15-yanvar 2026-yil Jurnal soni: 17 Maqola raqami: 67 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v17i.1417 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS Tashqi iqtisodiy faoliyat, eksport, import, tashqi savdo balansi, bojxona tartibi, xalqaro kontrakt, diversifikatsiya, to'lov balansi, logistika.	Ushbu maqola tashqi iqtisodiy faoliyat doirasida eksport va import amaliyotlarini tizimli tahlil qilgan bo'lib, ularning milliy iqtisodiyotdagi o'rni, amalga oshirilish tartibi va davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlari hamda tashqi savdo samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni yoritadi. Maqolada eksport va import jarayonlarining iqtisodiy mazmuni, ularning milliy ishlab chiqarish salohiyati va raqobatbardoshlikka ta'siri, shuningdek, tashqi savdo balansini barqarorlashtirishga bo'lgan roli ilmiy asosda tahlil qilingan. Maqolada O'zbekistonning tashqi savdo siyosati va strategiyasini o'rganish bilan birga, mamlakat eksport salohiyatini oshirish, import tarkibini diversifikatsiya qilish va logistika tizimini rivojlantirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar ham taklif etilgan. Shu bilan birga, eksport-import kontraktlarining huquqiy-me'yoriy bazasi, xalqaro to'lov tizimlari, bojxona protseduralari va sertifikatlash mexanizmlari amaliy jihatdan tahlil qilingan. Bu jihatlar tadqiqotning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatini ham oshiradi. Tadqiqot davomida statistik ma'lumotlar asosida kompleks yondashuv qo'llanilgan. Bu esa maqolaga ilmiy ishonchlik va metodologik asos beradi. Shuningdek, maqolada tashqi savdo risklarini boshqarish, eksportni qo'llab-quvvatlash, logistika infratuzilmasini rivojlantirish va eksport-import jarayonlarini raqamlashtirish kabi tavsiyalar ilgari surilgan. Maqola O'zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyatini chuqur tahlil qilish, eksport-import amaliyotlarini optimallashtirish va mamlakatning global savdo tizimiga faol integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy ishlanma sifatida ahamiyatlidir. Tadqiqot natijalari davlat siyosatini shakllantirish, xususi sektorning tashqi savdoga jalb qilinishini rag'batlantirish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kirish. Tashqi iqtisodiy faoliyat (TIF) har bir davlatning iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Zamonaviy globalizatsiya sharoitida mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiya kuchayib, tovarlar, xizmatlar, kapital va texnologiyalarning erkin harakati tashqi savdoning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Eksport va import amaliyotlari tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy yo'nalishlari bo'lib, ular milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini belgilaydi, ishlab chiqarish hajmini kengaytiradi va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston mustaqillikdan keyingi davrda tashqi iqtisodiy aloqalarni bosqichma-bosqich liberallashtirib, eksportni rag'batlantirish va importni oqilona boshqarish siyosatini amalga oshirib kelmoqda¹. Shu bois, eksport-import jarayonlarining nazariy asoslari, amaliy talablari va muammolarini o'rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar tahlili. Tashqi iqtisodiy faoliyat bo'yicha ilk ilmiy ishlanmalar Adam Smit, Devid Rikardo, J.S. Mill kabi klassik iqtisodchilar tomonidan yaratilgan bo'lib, ularning asarlarida xalqaro savdo jarayonlarining fundamental tamoyillari bayon etilgan². Xususan, Devid Rikardoning *komparativ ustunliklar nazariyasi* mamlakatlarining eksport va import faoliyatiga asos bo'luvchi eng muhim iqtisodiy tushunchani yaratdi³. Ushbu nazariyalar shuni ko'rsatadiki, davlatlar o'zida samarali ishlab chiqariladigan mahsulotlarni eksport qilib, nisbatan kam yoki yuqori xarajat talab qiladigan mahsulotlarni import orqali qoplaganda iqtisodiy samaradorlikka erishadi. Mazkur nazariyalar hozirgi global savdo mexanizmlarining asosiy tayanchidir.

E.Xeksher va B.Olin tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro savdo modeli mamlakatlarining eksport-import ixtisoslashuvi asosan ulardagi mehnat, kapital va tabiiy resurslar nisbatiga bog'liqligini ilmiy asoslab beradi⁴. Ularning asarlarida tashqi savdo oqimlari iqtisodiy resurslar taqsimoti bilan uzviy bog'liqligi aniq ko'rsatib berilgan. Bu nazariya

eksport-import tarkibini shakllantirishda resurs ustunligining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ilmiy jihatdan asoslaydi. Model bugungi kunda ham rivojlanayotgan davlatlar uchun tashqi savdo strategiyasini belgilashda muhim metodologik asos bo'lib qolmoqda.

Pol Krugman, Jozef Stiglits, Jefri Frankel kabi iqtisodchilar asarlarida globallashuv, proteksionizm, savdo to'siqlari, bojxona tariflari va iqtisodiyotning tashqi sektoriga ta'sir qiluvchi omillar chuqur tahlil qilinadi⁵. Ularning ilmiy ishlari eksport-import jarayonlarining makroiqtisodiy o'sishga, raqobatbardoshlikka, innovatsiyalar oqimiga va ishlab chiqarishning xalqaro integratsiyasiga ta'sirini izohlaydi. Bu adabiyotlar global savdo jarayonining zamonaviy tendensiyalarini tushinishda muhim manba hisoblanadi.

Jahon savdo tashkiloti (WTO), Jahon banki, IMF va UNCTAD tomonidan muntazam ravishda tayyorlanadigan hisobotlar global savdo jarayonlarini statistik va analitik nuqtai nazardan chuqur o'rganishga imkon beradi. Masalan, WTOning *World Trade Report*, UNCTADning *Trade and Development Report* nashrlari eksport-import hajmlaridagi jahon miqyosidagi o'zgarishlarni, savdo siyosati tendensiyalarini, tarif va notarif cheklavlar ta'sirini ilmiy asosda tahlil qilib boradi. Bu manbalar tashqi savdoning bugungi rivojlanish dinamikasini o'rganishda asosiy ilmiy resurs sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

A.Vahobov, Q.Abdurahmonov, O.Jo'rayev va boshqa mahalliy iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida O'zbekistonning tashqi iqtisodiy siyosati, eksport-import tarkibi, diversifikatsiya jarayonlari, logistika tizimi, bojxona islohotlari va tashqi savdoning milliy iqtisodiyotga ta'siri keng yoritilgan⁶. Bu adabiyotlar mamlakat iqtisodiy tizimining xususiyatlarini o'rganish, eksport salohiyatini oshirish va importni optimallashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni

¹ O'zbekiston Respublikasi. Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risidagi Qonun. – Toshkent, 2020. – 32 b.

² Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. – 10th ed. – Boston: Pearson, 2018. – 824 b.

³ Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. – 10th ed. – Boston: Pearson, 2018. – 824 b.

⁴ Warren C.S., Reeve J.M., Duchac J.E. Accounting. – 26th ed. – Boston: Cengage Learning, 2014. – 1012 b.

⁵ Warren C.S., Reeve J.M., Duchac J.E. Accounting. – 26th ed. – Boston: Cengage Learning, 2014. – 1012 b.

⁶ Karimov A.A., Kurbanbayev J.E., Jumanazarov S.A. Buxgalteriya hisobi: Darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 624 b.; Bakiyeva X., Rizayev N. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Masalalar to'plami. – Toshkent: TMI, 2007. – 348 b.

taklif qiladi. Shu sababli, mazkur manbalar O'zbekistonning tashqi savdo siyosatini chuqur tahlil qilishda muhim o'rin tutadi.

Xalqaro savdo operatsiyalarini rasmiylashtirish, shartnomalar tuzish, bojxona protseduralari, transport-logistika xizmatlari, to'lov tizimlari va sertifikatlash jarayonlari bo'yicha adabiyotlar ham mazkur mavzuning amaliy tomonlarini chuqur o'rganishga yordam beradi. Incoterms xalqaro qoidalar, xalqaro to'lov shakllari (L/C, T/T, inkasso) bo'yicha qo'llanmalar, bojxona kodekslari, eksportni qo'llab-quvvatlash agentliklari yo'riqnomalari eksport-import amaliyotining real mexanizmlarini o'rgatadi. Ushbu manbalar tashqi iqtisodiy faoliyat yurituvchi korxonalar uchun muhim ilmiy-amaliy yo'riqnomadir.

Metodologiya. Ushbu maqolada eksport va import amaliyotlarini tahlil qilishda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida tahliliy metodlar yordamida O'zbekistonning tashqi savdo hajmi, tarkibi va tashqi savdo balansidagi o'zgarishlar statistik ma'lumotlar asosida o'rganildi. Shuningdek, komparativ tahlil orqali klassik va zamonaviy nazariyalar asosida mamlakatlar o'rtasidagi savdo oqimlari va resurs ustunliklari solishtirildi.

Tashqi savdo operatsiyalarining huquqiy va amaliy jihatlarini ham tahlil qilindi; bu jarayonda eksport-import kontraktlari, Incoterms qoidalar, bojxona protseduralari va xalqaro to'lov tizimlari o'rganilib, ularning samaradorligi va xavfsizlikka ta'siri aniqlangan. Tadqiqot natijalari asosida eksport-import jarayonlarini rivojlantirish, risklarni boshqarish va tashqi savdo strategiyasini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Natijalar. Tashqi iqtisodiy faoliyatda eksport va import amaliyotlari zamonaviy global iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, mamlakatlarning iqtisodiy taraqqiyoti, milliy ishlab chiqarish samaradorligi va xalqaro raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Bugungi kunda hech bir davlat tashqi savdo aloqalarisiz barqaror rivojlana olmaydi. Chunki eksport orqali mamlakatlar o'zida ortiqcha ishlab chiqarilgan mahsulotlarni tashqi bozorlarga chiqaradi, yangi valyuta tushumlarini jalb qiladi, import orqali esa ichki ehtiyojni qondirish, ishlab chiqarish jarayonini texnologiyalar, xomashyo va uskunalar bilan ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Eksport va importning iqtisodiy mazmuni bir-birini to'ldiruvchi jarayon bo'lib, ular tashqi iqtisodiy faoliyatni tashkil etuvchi asosiy bo'g'inlar hisoblanadi. **Eksport** mamlakatning iqtisodiy qudrati, ishlab chiqarish salohiyati va raqobatbardoshligini aks ettiruvchi muhim ko'rsatkichdir⁷. Eksportning o'sishi iqtisodiyotga valyuta tushumini keltirib, davlat byudjetini mustahkamlaydi, yangi ish o'rinlari yaratadi va sanoatning yanada kengayishiga xizmat qiladi. **Import** esa iqtisodiyotning modernizatsiyasini ta'minlovchi vosita bo'lib, xorijdan keltiriladigan texnologik uskunalar, zamonaviy jihozlar, kimyo sanoati mahsulotlari va boshqa resurslar ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini oshiradi⁸. Shu bois, importni oqilona va samarali boshqarish mamlakat taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi.

O'zbekistonning tashqi savdo siyosati so'nggi yillarda keskin erkinlashtirildi. Valyuta bozorining liberallashtirishi, bojxona tartib-taomillarining soddalashtirilishi, eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlovchi davlat dasturlarining joriy etilishi eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirmoqda. Mamlakat eksportining asosiy qismi tarixan xomashyo mahsulotlaridan iborat bo'lgan bo'lsa-da, so'nggi yillarda yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan tayyor mahsulotlar ulushi o'sib bormoqda. Tekstil mahsulotlari, kimyo sanoati, elektr jihozlari, avtomobilsozlik, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari O'zbekiston eksport bozorlari xaritasida tobora muhim o'rin egallamoqda.

Eksport va import amaliyotlarining muvaffaqiyatli tashkil etilishi ularni tartibga soluvchi huquqiy-me'yoriy baza bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuni, Bojxona kodeksi, soliq va tarif siyosati, xalqaro savdo normalari (xususan, Incoterms-2020 qoidalar) eksport-import jarayonlarining aniq va shaffof bo'lishini ta'minlaydi. Ayniqsa, Incoterms yetkazib berish joyi, xarajatlar va risklarni taqsimlash mexanizmini belgilab, kontrakt tuzish jarayonini yengillashtiradi. Savdo amaliyotlarida FOB, EXW, CIF, CIP, DAP, DDP kabi shartlar keng qo'llanilib, tomonlar o'rtasida mas'uliyatni aniq taqsimlaydi.

Eksport-import kontraktlarining to'g'ri tuzilishi tashqi savdo xavfsizligining asosiy garovidir⁹. Kontraktlarda tovar nomi, miqdori, narxi, sifat talablari, yetkazib berish shartlari, to'lov mexanizmlari,

kafolatlar va fors-major holatlarining aniq belgilanishi savdo jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tushunmovchiliklarning oldini oladi. Xalqaro to'lov tizimlari, xususan, akkreditiv, inkasso va bank o'tkazmalari tashqi savdo bitimlarining xavfsizligini ta'minlovchi asosiy vositalar sifatida qo'llaniladi.

Muhokama. Tashqi savdo samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar ko'p va murakkabdir. Ularga ishlab chiqarish salohiyati, mahsulot sifati, logistika tizimi rivojlanganligi, ichki va tashqi bozor kon'yunkturasi, davlat tomonidan berilayotgan subsidiyalar va imtiyozlar kiradi. Ayniqsa, zamonaviy logistikaning rivojlanishi eksport va import xarajatlarini kamaytirib, korxonalarning raqobatbardoshligini oshiradi. O'zbekistonning geografik joylashuvi xalqaro transport koridorlaridan samarali foydalanishni talab qiladi. Mamlakat TRACECA, BTJ, TMK kabi asosiy yo'laklar orqali o'z mahsulotlarini jahon bozoriga tez va qulay yetkazishga intilmoqda.

Shu bilan birga, eksport-import amaliyotlarida risklar ham mavjud. Valyuta kursi tebranishlari, global bozor narxlarining o'zgarishi, siyosiy vaziyat, bojxona to'siqlari, transport muammolari, sertifikatlash talablari tashqi savdo bitimlarining barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday sharoitda korxonalar risklarni boshqarish tizimini takomillashtirishi, bozor diversifikatsiyasini kengaytirishi va eksport geografiyasini optimal ravishda tanlashi zarur.

Umuman olganda, eksport va import amaliyotlari milliy iqtisodiyotning rivojlanishida muhim strategik ahamiyatga ega. Eksportni rivojlantirish mamlakatning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlasa, importni oqilona boshqarish esa ishlab chiqarishning texnologik modernizatsiyasi va ichki bozorning barqaror ta'minlanishini kafolatlaydi. O'zbekiston iqtisodiyotining jadal o'sishi tashqi savdo siyosatini yanada takomillashtirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va global iqtisodiy jarayonlarga faol qo'shilish bilan bevosita bog'liqdir.

Xulosa va takliflar. Tashqi iqtisodiy faoliyatda eksport va import amaliyotlari mamlakat iqtisodiy barqarorligi va xalqaro bozorga integratsiyalashuvining asosiy bo'g'inlaridan biridir. Eksportning rivojlanishi nafaqat milliy ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishiga, balki iqtisodiyotga barqaror valyuta tushumining kirib kelishiga ham xizmat qiladi. Bu esa davlat byudjeti, investitsiya muhitining yaxshilanishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Import esa iqtisodiyotning modernizatsiyasi, ishlab chiqarishning texnik qayta qurollanishi, sanoatning yuqori texnologiyalar bilan ta'minlanishi va aholi iste'moli uchun zarur bo'lgan tovarlar yetishmovchiligini bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonning tashqi savdo siyosati so'nggi yillarda tubdan yangilandi. Bojxona tartib-taomillarining soddalashtirilishi, valyuta liberalizatsiyasi, eksportni rag'batlantirish bo'yicha davlat dasturlarining joriy etilishi eksport salohiyatining sezilarli o'sishiga olib keldi. Shu bilan birga, xalqaro talablarning o'zgarishi, global logistika zanjirlaridagi uzilishlar, transport xarajatlarining oshishi, sertifikatlash talablari, raqobatning kuchayishi kabi omillar eksport-import jarayonlarida yangi yondashuvlarni talab qilmoqda.

Yurtimiz eksport tarkibida yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ulushi tobora oshib borayotgan bo'lsa-da, hali ham xomashyo ulushi sezilarli darajada yuqori. Importda esa ishlab chiqarish uchun muhim bo'lgan texnologik uskunalar bilan bir qatorda ba'zi iste'mol tovarlariga qaramlik saqlanib qolmoqda. Bu esa tashqi savdo xavfsizligi, avtomobilsozlik, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari savdoning samaradorligini oshirish kompleks yondashuvini, davlat siyosati va xususiy sektor harakatlarining uyg'unlashuvini talab etadi.

Quyidagi takliflar eksport-import amaliyotlarini yanada rivojlantirish, tartibga solish va samaradorlikni oshirishga qaratilgan bo'lib, ularning barchasi O'zbekistonning tashqi savdo salohiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi:

1. Eksportni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish. Eksportchi korxonalar uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar, arzon kreditlar va sug'urta xizmatlarini yanada keng joriy etish. Eksport oldi moliyalashtirish tizimini takomillashtirish.

2. Mahsulot sifatini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirish. ISO, HACCP, Halol, GlobalG.A.P., GMP kabi xalqaro sertifikatlash tizimlaridan o'tishni soddalashtirish. Eksportchilarga sertifikatlash xarajatlarini qisman qoplab berish.

⁷ Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik. – Toshkent: Cho'lpon nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. – 412 b.

⁸ Urazov K.B. Buxgalteriya hisobi va audit. – Toshkent, 2004. – 356 b.

⁹ Urazov K.B. Buxgalteriya hisobi va audit. – Toshkent, 2004. – 356 b.

3. Logistika va transport infratuzilmasini rivojlantirish. Multimodal logistika markazlarini ko'paytirish, transport yo'laklarini modernizatsiya qilish. Temir yo'l va avtomobil transportida tarif siyosatini qayta ko'rib chiqish orqali tashish xarajatlarini kamaytirish.

4. Tashqi savdoni raqamlashtirish. Bojxona tartib-taomillarini to'liq elektron shaklga o'tkazish. "Yagona darcha" tizimini modernizatsiya qilib, barcha ruxsat berish hujjatlarini onlayn tarzda amalga oshirish.

5. Eksport geografiyasini kengaytirish. Yevropa, Osiyo, Yaqin Sharq va Afrika bozorlarini chuqur marketing tahlili asosida o'rganish. Savdo vakolatxonalarning faoliyatini kuchaytirish va yangi bozorlar bilan aloqalarni mustahkamlash.

6. Import tarkibini diversifikatsiya qilish. Texnologik uskunalar, xomashyo va strategik mahsulotlar importini qo'llab-quvvatlash. Ichki bozorda ishlab chiqarish imkoniyati mavjud bo'lgan tovarlar importiga qaramlikni kamaytirish.

7. Tashqi savdo risklarini boshqarish tizimini takomillashtirish. Valyuta risklarini sug'urtalash mexanizmini joriy etish. Eksport krediti agentliklari faoliyatini kengaytirish.

8. Kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish. Tashqi iqtisodiy faoliyat bo'yicha mutaxassislar uchun amaliy o'quv kurslari, treninglar va sertifikat dasturlarini tashkil etish. Korxonalarda xalqaro savdo bo'limlarining faoliyatini kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi. Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risidagi Qonun. – Toshkent, 2020. – 32 b.

2. Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. – 10th ed. – Boston: Pearson, 2018. – 824 b.

3. Karimov A.A., Kurbanbayev J.E., Jumanazarov S.A. Buxgalteriya hisobi: Darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 624 b.

4. Bakiyeva X., Rizayev N. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Masalalar to'plami. – Toshkent: TMI, 2007. – 348 b.

5. Warren C.S., Reeve J.M., Duchac J.E. Accounting. – 26th ed. – Boston: Cengage Learning, 2014. – 1012 b.

6. Djambakieva G. Finansovyy uchët. Uchebnoe posobie. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2012. – 276 b.

7. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik. – Toshkent: Cho'lpon nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. – 412 b.

8. Urazov K.B. Buxgalteriya hisobi va audit. – Toshkent, 2004. – 356 b.

9. Urazov K.B., Vaxidov S.V. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari: Darslik buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi talabalari uchun. – Toshkent: Adib, 2011. – 496 b.